

ИСТОЧНА КРИЗА 1875-78. ГОДИНЕ И МЕСТО СРБИЈЕ У ПОЛ

САЖЕТАК: Источна криза јесте један веома значајан период у историји међународних односа и међународног права, који је од изузетног значаја за настанак независне српске државе и њен будући положај у односима великих сила на Балкану. Овај појам користи се за период који почиње слабењем Турске империје на Балкану, па све до њеног, скоро потпуног, повлачења из овог дела Европе, 1912. године.

У периоду 1875-78. сучелавања великих сила на подручју Балкана веома су општа, што ће и довести до великих ратних сукоба (Србија–Турска, Русија–Турска, уз окупацију Босне и Херцеговине од стране Аустро–Угарске).

Србија је на почетку овог периода још увек вазална држава у оквиру Турске, али са израженом и већ стабилном државном структуром и са плановима усмереним на ослобођење и обједињавање српског царства. Устанак у Босни и Херцеговини само ће још више убрзати ова хтења. Руски панславистички кругови у овом периоду знатно су утицали на брже избијање рата између Србије и Турске (посебну улогу у томе одиграће и команданти руских добровољачких снага у Србији, Черњајев).

И поред неуспеха Србије у првом српско–турском рату, 1876. године, крајњи исход био је турски пораз и то како од Русије која улази у рат против ње, 24. априла 1877. године, тако и од Србије чија препорођена војска дубоко продире у неослобођене српске крајеве и 5. фебруара 1878. године улази у Рачианицу (после ослобођења Врања и Ђајина).

Крај рата интересе великих сила ставља у први план (окупација БиХ и формирање санстефанске Бутарске) да би се коначно решење ових сукоба нашло на Берлинском конгресу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Србија, независност, конгрес, Русија, Турска.

1. Уводна разматрања

Аустро–Угарска је у дужем временском периоду (средњом XIX века) правила планове о будућности Босне и Херцеговине, у њеним оквирима или под њеном доминацијом. Проблем за њу био је доминантан број српског православног живља чије су тежње пре свега биле окренуте ка уједињењу са двема српским државама, Црном Гором и Србијом. Аусто–Угарска је одређено почела своју пропаганду, прво преко католичке цркве, а онда и покровитељским односима према православном српском живљу које је често тражило заштиту на њеној територији од турских злочина и прогона. Аустро–Угарско највише руководство под председништвом цара Фрање Јосифа, почетком 1875. године, одржало је сасстанак на којем је гроф Андрани изнео циљеве спољне политике Беча (Ђоровић, 1989). Он посебно истиче да се не сме дозволити стварање једне снажне српске државе која би обухватала Србију, Црну Гору, Босну и Херцеговину, па и друге области насељене Србима.

* zoranjerotijevic@gmail.com

Таква држава опасно би угрожавала постојање саме Аустро-Угарске. Исто тако, било је неопходно спречити уједињење Србије и Црне Горе. Аустро-Угарска се, иначе, не би противила рату Црне Горе и Србије против Турске, јер би то омогућило и већи утицај и мећање Аустро-Угарске у догађаје у Босни и Херцеговини. У случају успеха српских кнежевина она би издејствовала значајне добитке за себе. У случају пораза Србије и Црне Горе она би се умешала као заштитница хришћана и њен би престиж међу балканским народима снажно порастао. У сваком случају Аустро-Угарска је добро пазила да не изазове Русију против себе, свог главног супарника за утицај на Балкану.

2. Велике силе и борба Србије за независност

Приликом своје посете Далмацији цар Франца Јосиф први пут изнео је став, да ће због положаја те покрајине Аустро-Угарска тражити проширење на исток. Ускоро, после овог догађаја, долази до сукоба муслимана са католичким становништвом недалеко од Метковића. Ипак, оружани устанак који ће дигнути на поглед целу Босну и Херцеговину избио је јуна 1875. године у Nevesinju. Кнез Никола, да би имао везу са устанком, упутио је у Херцеговину прослављеног јунака Пеку Павловића. Петом после тога избио је устанак у Високој, а затим у Босанској Крајини.

Србија и Црна Гора прихватило су устанак и покушале да обезбеде ширу подршку. Сарадња је нуђена Хрватима како би они пружили подршку устанку у „турској хрватској“. Штросмајер који је одржавао везу са Србијом слагао се са акцијом, али не и хрватски бан Иван Махурашић, коме је Угарска саветовала да остане неутралан. Грчка је остала по страни, а мањи устанци у Бугарској били су угушени. На српској страни стајали су једино панславистички кругови у Русији, који су отворено поздрављали покрет своје словенске православне браће на Балкану (Мекензи [Meckenzie], 1967). Министар спољних послова Русије Горчаков предлагао је да Русија и Аустро-Угарска заједно посету Босну и Херцеговину како би средите прилике у тој. Аустро-Угарска није желела ни са ким да дели оно што је наменила искључиво себи (имајући лопе искуство са Пруском приликом заједничке окупације Шлезинг-Холштајна), па је тражила да Турска у споразуму са устаничким вођама и конзулима у Босни и Херцеговини спроводе потребне реформе. Султан је крајем 1875. године обећао реформе за целу Турску. Андрани је својом нотом почетком 1876. године у име великих сила тражио сређивање прилика пре свега у Босни и Херцеговини. Турска је помишљала на реформе, али су оне биле отежане и негативним ставом муслиманског становништва у Босни и Херцеговини. Устанак је и даље трајао са промисливом срећом. Док су Херцеговци углавном имали успех (ослободили Црну Гору у залезу) у Крајини је дошло до потибије двојице вођа Петра Петровића Пеција и Остоје Кормачића. Новомомента био је и долазак младог Петра Карађорђевића међу устанике у Босанску Крајину. Способан и већ доказан официр (учествовао је у Француско-Пруском рату као француски официр где је и зарадио орден Лепје части) почео је да стиче симпатије. То се није свидело ни Аустро-Угарској, а ни Србији (кнезу Милану). Иако је Петар пружао руку помирења Милану овај то није прихватио (Ђоровић, 1989). Шта више, Милан је од устаничких вођа тражио да се Петар удаљи из устанка. Петар је коначно напустио Босну јуна 1876. године, непосредно пред улазак Србије у рат са Турском.

Што се Србије тиче она је имала и своје унутрашње проблеме. После неколико краткотрајних влада (на крају и чиповичке) дошли су и избори за скупштину у августу 1875. године. Либерали су однели убедљиву победу, па је кнез после много недоумица прихватио либералску владу. За председника постављен је стари либерал (спетоапдрејски) Степача Михаиловић, Јован Ристић постављен је за министра иностраних дела, а Јеврем Грујић за министра унутрашњих дела. Ова влада измирила је све дотадашње либералске струје, што је било веома важно за успешан рад у наредним судбоносним годинама. У јавности ова влада добила је назив „акционо министарство“ под којим ће остати запамћена у историји.

Порта је била узнемирена исходом избора у Србији и почела је да окупља прилично бројне војне снаге у подручју Видина, Пинча и Босне. Коста Магазиновић је у Цариграду био обавештен да је у папедетим областима концентрисано око 160.000 турских војника. Велике силе, пре свих Аустро-Угарска и даље су кнеза Милана упозоравале да не започиње рат и да се не меша у устанак у Босни и Херцеговини. Због тога, Милан је био против рата иako се није противио слању помоћи устаницима.

Под притиском стране дипломатије кнез Милан је оборио владу Михаиловић-Ристић и створио нову, коју је предводио Љубомир Каљевић са младолибералима и младоконсервативцима. Ова влада бавила се много више унутрашњим политиком на задовољство великих сила. Спољнополитички успех ова влада није имала, а није успела да направи ни споразум о савезу и војној сарадњи са Црном Гором. Ситуација на Балкану све више се заоштравала, а родољубива јавност све више истицала је негативан став против владе.

Кнез Милан је због тога, почетком маја 1876. године, прихватио оставку Каљевићеве владе и поново позвао на „кормило државе“ Михаиловић-Ристићско „акционо министарство“.

У пролеће 1876. године, избио је велики устанак и у Бугарској. То је дало још већи подстицај устаницима у Крајини и Херцеговини. Агилни Јован Ристић убрзао је рад на савезу са Црном Гором против Турске. Уговор је предвиђао да је циљ овог савеза „ослобађање српског народа у европској Турској“. Србија се обавезала да Црној Гори пружи помоћ од 40.000 дуката. За подручје ратних дејстава одређене су Босна, Херцеговина, Стара Србија, Македонија и северна Албанија. Ради усклађивања ратних дејстава свака потписница уговора имала је свог представника у штабу свог савезника. У име Србије и Црне Горе уговор су у Венецији потписали Димитрије Матић и Станко Радовић, 15. јуна 1876. године. Ристић је такође желео да формално испуни сва мирољубива средства за сређивање односа са Турском. Имао је намеру да пошаље изасланика у Цариград који би тражио управу Србије и Црне Горе над Босном и Херцеговином. Против ове мисије били су и кнез Милан и кнез Никола. Први је после убеђивања још био и спреман да прихвати мисију али је кнез Никола био неспустљив. У Цариграду је у међувремену дошло до прерата у којем је свргнут султан Абдул Азис. Руски посланик Игњатијев је отворено наговорио Србију на рат. Србија је 30. јуна 1876. године објавила ратну прокламацију, након што је Порта одбила писмени захтев кнеза Милана да му се Босна преда на управу. Одмах после тога рат је објавила и Црна Гора (Ристић, 1896-98). Затим су устаници у Босни објавили уједињење са Србијом, а они у Херцеговини са Црном Гором (Торовић, 1989).

Аустро-Угарска крепула је да делује у пароду у Босни и Херцеговини против уједињења са Србијом. Главно оруђе за сво деловање било је католичко свештенство на челу са сарајевским жупником фра Гргом Мартићем. Неки хрватски политичари су се позивали на то да је Босна део Хрватске, чија је самосталност престала 1102. године и да је природно да се сада сједини са својом матицом. На овај начин потпуно је игнорисана жеља већинског, српског становништва у Босни и Херцеговини. Аустро-Угарска је своје аспирације према Босни и Херцеговини истакла и у Рајхштату половином 1876. године на састанку Фрање Јосифа и Александра II у присуству њихових министара иностраних послова. Руска страна је покушала да питање Босне и Херцеговине стави као заједнички интерес што Аустро-Угарска није прихватила. Она је имала аспирацију на највећи део Босне и Херцеговине и није дозвољавала јаче ширење србијанског утицаја преко Дрине. И једна и друга страна су се на крају споразумеле да у случају рата са Турском ширење Србије може ићи у правцу југа и југоистока, евентуално према Салпаку (Рипка област) и врло ограничено преко Дрине. Сличан став је био и према Црној Гори по питању ширења према Херцеговини (Мекензи, 1967).

На овом месту посебно ћемо размотрити утицај панславистичких кругова из Русије на Србију и односе Русије и Србије непосредно пре и почетком источне кризе.

Током владавине кнеза Михаила руска влада и словенофилски кругови подржавали су лидерство Србије међу балканским хришћанима у борби против Турске.

Словенофилски кругови су планирали стварање једне велике српско-бугарске државе под руским утицајем. У оквиру ове државе нашле би се све српске територије (Босна и Херцеговина, Црна Гора, Стара Србија итд.). На челу ове државе налазио би се по замисли ових кругова кнез Михаило. Након Михаилове смрти долази до извесних промена у спољној политици и Србије и Русије. Сукоб велих размера на Балкану је одгођен за известно време. Почетак периода поделе интересних сфера на Балкану између Русије и Аустро-Угарске, што ће довести до размимоилажења у погледима између започетне Русије и словенофилских кругова. Русија је показивала неповерење и према либералним владама у Србији и по томе се није разликовала од Турске и Аустро-Угарске (став Русије је строго гледајући био чудан, јер су либерали, а посебно Јован Ристић били русофили). Може се рећи да су ставови словенофилских кругова и националних покрета за ослобођење српских земаља (и Јужних Словена у целини). Недостајала је само координација њиховог деловања.

Између руских дипломата постојала је значајна разлика у гледању на решавање источног питања. Док је Горчаков био против заопштавања на Балкану, докле је Игњатијев (посланик у Цариграду) покушавао да повезе Србију са осталим балканским хришћанима ради коначног обратца са Турском (Мекензи, 1967). У самој Русији није постојао јединствен став према Србији и њеној улози на Балкану после устанка у Босни и Херцеговини. Док су започела гласила била уздржана, докле су панславистичка (Руски мир) истинца Србију као нијемонт и водећу снагу балканских хришћана за ослобођење од турске власти. Руски мир (чији је уредник био генерал Черпајев) није делио мишљење започетних власти и по питању унутрашње политике у Србији. За разлику од њих ови кругови су подржавали либерале Ристића као анти-аустријске снаге.

У јануару 1876. године Черњајев је сматрао да Русија треба да следи пример Пруске приликом ослобођења и уједињења Јужних Словена (у овом случају је Србија требало да буде тај покретачки фактор).

Како су сви покуштаји да се на Балкану оствари компромис у пролеће 1876. године пропали, било је извесно да је рат на помолу. „Акционо министарство“ Јована Ристића обезбедило је савез са Црном Гором. У Русији су словенофилски кругови почели да прикушају добровољце и новчане прилоге као помоћ Србији. Генерал Черњајев (овосмиславом освајача Ташкента) стигне у Србију 28. априла 1876. године (Мекензи, 1967). Његов долазак дао је нови подстицај Србима за ратоборно расположење. Устанак у Бугарској још више је убрзао почетак рата. Черњајев је желео да снажном српском акцијом натера Русију да се умеша и коначно стекне одлучујуће позиције на Балкану (из тог разлога он ће касније и утицати на продужење рата те јесени).

Србија је 1876. године ушла у рат са врло татком финансијском подлогом. Од целокупне државне готовине у износу од 70.000 дуката 40.000 дато је Црној Гори. Да би прибавила средства за рат, влада је употребила целокупну упштељевиту приватних лица, расписала је народни зајам и извршила реквизицију. Поред тога је извршила велико резање чиновничких плата. Што се тиче војске, под оружје је стављено 123.000 људи. На основу ратног плана који је израдио Ратни савет Србије под руководством генерала Фрање Заха (начелника генералштаба) армија је подељена у четири војске: Моравску војску коју је сачињавало 68.000 људи под командом руског генерала Черњајева, чији је задатак био продор на југ и југоисток према Нишу, Белој Паланци, Пироту, Тошлици и Куршумлији; Тимочку војску од 25.000 људи под командом пуковника Милојка Лешјанина, која је имала задатак да заузме стратегијски положај Кулу и ту се укоча, Дринску војску под командом генерала Ратка Алимпића од 20.000 људи која је имала задатак да чува границу на Дрини, врши ограничене нападе и пребације добровољце у Босну, и Ибарску војску од 12.500 људи под командом генерала Заха чији је задатак био ограничен продор према Сјепци и Новом Назару. Пред сам почетак рата из Моравске војске издвојено је 14 батаљона и послато на Јавор због офанзивних задатака. Овај потез је ослабио трупе на најважнијем правцу и можда утицао на исход српско-турског рата 1876. године. У српској војсци било је и око 2.500 руских добровољаца (од тога чак 700 официра) затим српских добровољаца из Аустро-Угарске, Старе Србије и Македоније, те нешто добровољаца из Бугарске и Италије. Турска војска бројала је око 178.000 људи и поседовала квалитетније наоружање. Борбе су започете 2. и 3. јула 1876. Године, када су српске трупе прешле границу. Дринска војска одмах је заузела Мали Зворник и Сакар, а затим је почела пребацивање преко Дрине. Ове трупе су продрле до Бијелине, али нису успеле да је заузму. Један мали одред успео је да заузме Босанску Рату и да се ту утврди. Тиме су бити испуњени задаци ове војске.

На Јавору се развила велика битка око турских положаја на Калипољу. После обострано великих губитака српске трупе су се повукле на стару границу (Василијин врх, Ограђеник), а уместо генерала Заха на место команданта Ибарске војске постављен је потпуковник Лазар Чолак-Антић.

Моравска војска која је имала главни задатак била је подељена на четири колоне. Све после првих окршаја све четири колоне су заустављене. Изузетак су биле књажевачке

трупе под командом Ђуре Хорватовића које су извојевале победу на Бабиној глави и трупе капетана Биличког у Јанковој клисури.

Тимочка војска врло брзо по преласку границе заустављена је и приморана на повлачење. Турци су опда заузели стратешку тачку Велики извор и поред тога што је Черњајев са 15.000 људи кренуо у помоћ Тимочној војсци. Турци су затим после крвавих борби потисли Србе из Књажевца и Зајечара.

После ових неуспеха спојене су Моравска и Тимочка војска и стављене под команду генерала Черњајева. Очекивао се турски папад и са истока и са југа. Турци, међутим, нису имали довољно снага за оба правца, па су се повукли из Књажевца и груписали према Алексинцу. Велике силе су у том тренутку предложиле примирје, што је Милан био спреман да прихвати, тражећи одговор од команданата све три војске и пателшика Главног штаба Врховне команде. Сви одговори су упућивали на примирје, осим Черњајева који се није изјаснио, а са тиме се слагала и Црна Гора која је имала више успеха у дотадашњем ратовању. Кнез је нарочито од Русије и Аустро-Угарске тражио гаранције за себе и остатак на престолу. У току ових преговора водиле су се тешке борбе јужно од Алексинца. Турци су вршили снажне нападе на српске положаје, али безуспешно. Уочавајући најснажније место у српској одбрани, Шумаганџ, турски командант Абдул Керим-паша баца више хиљада својих људи на ову тачку српске одбране. У току најтежих борби Черњајев са штабом долази на овај положај, а српске батерије почињу да десеткују Турке. У току ноћи Турци се повлаче остављајући неколико хиљада мртвих. Била је ово највећа српска победа у овом рату, али генерал Черњајев то није искористио да крене у противонапад. Он је телеграфисао кнезу и дао му сагласност за примирје. Турска је почела да поставља непривратљиве услове (доклоњење српског кнеза у Цариграду, повратак турске војске у четири тврђаве у Србији, распустање народне војске, а изградња пруге да се препусти у надлежност Турској). Гарантне силе уопште нису узеле у разматрање ове турске предлоге и преко лорда Дербија запретиле су турско-руском интервенцијом на страну Србије. После ових притисака, 15. септембра 1876. године, Порта се сагласила са десетодневним примирјем. Српска влада је подржала примирје, јер се више није надала победи у рату. Међутим, генерал Черњајев је имао друге планове. Као експонент словенофилских кругова који су упорно покушавали да Русију увуку у рат, желео је да овај рат продужи све док Русија не би ушла у њега. Чак је направио и демонстрацију („делиградски догађај“) о проглашењу Србије за краљевину, а Милана за краља. У овоме је имао подршку и неких српских официра. Велике силе су, међутим, децидирано саопштиле Милану да ову демонстрацију не прихватају, па је он одмах рекао да ово проглашење неће бити озваничено (Ђоровић, 1989). Ипак, под утицајем Черњајева кнез Милан одлучио је да не продужава примирје што је iscrпљену српску војску довело у јако тешку ситуацију.

Турци су се прегруписали и извршили продор цеоом обалом Јужне Мораве према српским положајима на Ђупису. Услед наглог повлачења српске војске Турци су врло брзо пробили Ђуписке положаје. Ту је храбро изинуо велики број руских добровољаца (650 од 1.000). На захтев Черњајева, Србија је од Русије тражила да посредује за примирје (Ристић, 1896-98: 113-156). Русија је Турској предала ултиматум са роком од 48 сати: примирје од два месеца или прекид дипломатских односа. Порта је одмах пристала на-

pehni se ruskoг уласка у рат и 1. новембра прихватила двомесечно примирје са Србијом, Црном Гором и устаницима у Босни и Херцеговини.

Србију је овај рат коштао изузетно много (6.000 погинулих, 9.500 војника инвалида и велики број људи без крова пада главом), а да ниједан ратни циљ није остварен. Највећи значај овог рата је био даље заоптривање Источне кризе. Руско-турски рат је био на помоћу. Србија није није била способна да води рат, чак и са евентуалним балканским савезницима (Румунија, Грчка). Због тога је руско руског конзула у Београду Карцова, упућена молба руском цару Александру II и председнику владе Горчакову да приме специјалног српског изасланика. Руска влада тражила је кнезског изасланика и предлагала је Јована Мариповића. Влада је морала прихватити овај услов. Јован Ристић је израдио „упутства“ за Мариповића и „мемоару“ за руску владу. Кнезу Милану је све ово пружало могућност да неуспех у рату пребаци на терет Михаиловић-Ристићеве владе. У тајним упутствима Мариповићу кнез је тражио од Руса подршку не само за смењивање владе већ и за укидање устава и успостављање неограничене власти (Ристић, 1896-98: 113-156).

Иако је Мариповић био веома лепо примљен, његова мисија није имала неке значајније резултате. Руска страна изнала је да у случају руско-турског рата рачуна на снажну сарадњу Србије. Обећала је помоћ за припрему српске војске као и изгледе на увећање територије у складу са европским приликама. Много већу подршку добио је кнез Милан за смењивање Михаиловић-Ристићеве владе.

Цариградска конференција великих сила, започела 11. децембра 1876. године, није донела никаквог резултата осим продужења примирја. Све се свело на пресуцавање између европских сила и Турске (*Историја српског народа*, 1981). После ове конференције Србија се обратила Русији са питањем да ли да прихвати закључење мира са Турском и добила веома брзо потврда одговор. Овакав одговор није био очекиван пошто је Србија знала да се Русија припрема за рат. Србија, међутим, није знала за тајни споразум између Аустро-Угарске и Русије („Пептапска конвенција“) којим се Аустро-Угарска обавезује на немешање у Руско-Турски рат. Русија с друге стране прихвата окупацију Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске. Појне акције Аустро-Угарска неће предузимати у Србији, Румунији, Бугарској и Црној Гори, а Русија у Србији, Црној Гори и Босни и Херцеговини. На тај начин руско-српска војна сарадња са српске територије била је искључена. Србија је врло брзо закључила мир са Турском, а уговор је садржао само три тачке.

1. Status quo без другог тумачења.
2. Обострана амнестија лицима компромитованим у току рата.
3. Повлачење војске са окупираних територија у року од 12 дана.

Да би се ослободио неугодних либерала кнез је одлучио да расписе изборе и сазове Велику народну скупштину која треба да се изјасни о питањима мира и рата. Резултати избора били су катастрофални за кнеза Милана, јер су победу однели радикали и Карађорђевићевци, слабије су пропшли либерали и још горе Мариповићеви конзервативци. Кнез Милан је већ видео како му престо измиче и морао је обновити сарадњу са некусним либералским врхом. Ристић и његови сарадници саветовали су кнеза да се Скупштина изјасни само о питањима због којих је и сазвана (питања рата и мира). Када се изјашњавање заврши, Скупштину ће кнез распустити и неће дозволити никакву нову расправу. Овај

поступак је педантно спроведен до краја и поред негодовања у Скупштини. Наступио је период приспе сарадње кнеза Милапа и либерала.

Прилике у Србији нису биле баш повољне за кнеза Милапа и владу. Томе је кумовала и сама влада постављајући са наплатом припудног ратног зајма, као и са спровођењем ратних закона, на се полиција нарочито осигула, јер није постојао никакав надзор над њом. Укупени су и сви листови сем званичних. Незадовољство је исказало и 26 посланика опозиције оставком на свој положај.

Руско-турски рат избио је 24. априла 1877. године. Српска влада се нашао у тешком положају. Ако не уђе у рат, може се десити да се источно питање решава без ње. За улазак у рат није имала ни повчаних ни материјалних резерви (прошлогодишњи рат је већма исцрпео Србију). Једица пада била је руска материјална и повчана подршка. Кнез Милап, ипаче, непосредно пред почетак рата послао је свог ујака, пуковника Катардија у главни штаб руске војске у Кишиневу. Цар је саветовао уздржаност за Србију све док руска војска не пређе Дунав. У сличном тону написана је и денеша од стране Горчакова. За Србију је и даље трајала велика неопредељеност. Вест о проглашењу независности Румуније (21. мај 1877. године) натерала је кнеза Милана и Лована Ристића да крену код руског цара, који се тада налазио у Кишиневу. Цар их је примио са уважавањем и изнео став да се Русија снаже са уласком Србије у рат, али да она ту одлуку мора донети сама и у своје име. Сличне савете дао им је и Горчаков, који је посебно инсистирао да званична Србија увек истиче своју неутралност (уздржаност), (Ристић, 1896-98: 200-231).

Све до друге половине јула владало је замишљење у српској спољној политици. Застој руске војске код Плевна опасно је угрозио дубоке руске продоре у дубину Балкана (Руси су већ били заузели стратешке престоје на планини Балкан) и руски цар лично је тражио преко српског изасланика пуковника Катардија да Србија своју војску стави у покрет. Уз то је Србија била обавештена да се Аустро-Угарска неће мешати (Ристић, 1896-98: 60-63). Обавешта је и помоћ од милион рубаља.

Србија је у том тренутку била потпуно неспремна за рат, још неопорављена од претходног рата уз постојање знатног народног незадовољства. Русија је 25. августа послала пола милиона рубаља, а одмах затим и пуковника Бобркова да испита стање српске војске. Када је Бобрков саопштио својој команди да је стање српске војске доста лоше руска команда је онда тражила да Србија на југоисточну границу упuti знатније трупе редовне војске. Србија је почела убрзано наоружавање своје војске. Руси су и даље држали опсаду Плевна. Крајем октобра Србији стигло је још пола милиона рубаља и у новембру српска војска била је већ спремна за рат. Војска је била разврстана у пет корпуса: Шумадијски са 15.500 војника и 146 официра, Моравски са 18.450 бораца и 118 официра, Тимочки са 22.150 војника и 124 официра, Јаворски са 13.100 војника и 66 официра и Дрински са 12.350 војника и 54 официра. Почетком рата образована је и једна посебна Тимочко-зајечарска војска са 8.800 војника пре свега ради заузимања Видина. Руски цар је 22. новембра 1877. године запријестио да српска војска ступи у рат за 10 дана. Одлука о ступању у рат донета је 30. новембра, а објава ратне прокламације 13. децембра (Руси су 10. децембра заузели Плевна). Делимичан разлог за одуговлачење почетка рата био је и догађај назван Тополска buna. Буну су изазвали подници Милован Живић и Ранко Радовијевић из II Лесеничког батаљона. Њима се придружило 283 војника из околине Тополе. Кренули су у

Тополу са обећањем вођа да ће им се придружити војници и официри из других јединица. Вође су обећавале да ће протерати кнеза Милапа, а довести Петра Карађорђевића и да ће тиме рат бити избегнут. Слабо организована buna пропала је пре него што је и започела и војници су се убрзо растурили кућама или су били похватали. Кнез Милап, међутим, ову буну искористио је за „чистку“ својих политичких противника. Без јачих доказа ухапшено је више присталица опозиције и суд их је све осудио на смрт без доказа. После интервенције руског конзула, изасланика Бобрикова и савета владе, кнез је већину смртних казни препратио у дугогодишњу робију. Смртне казне потврђене су Миловацу Живићу, Рашку Радивојевићу, Панци Поповићу, Михаилу Беговићу, Милутину Ристићу, Александру Ђитићу и јунаку другог српско-турског рата Јефрему Марковићу једном од најбољих српских официра веома заслужним за српске победе. Још једном је династија Обреновић (као и 1817. године) посекала најбоље и најхрабрије српске главе у страху за одржање личне власти!

Српска војска започела је операције са 89.000 људи и 232 тона. Турци су заједно са својим передовним трупима били бројнији, а такође су имали и боље пешадијско и тешко наоружање. Но, без обзира на ову предност Турака српска војска почела је да има успехе. Треба истаћи да је ратни циљ Србије (усаглашен са Русијом нарочито) би ослобођење српског народа од турске власти и проширење према југу. У сагласности са руским ратним планом Срби су требали да пресеку све путеве који су водили из Старе Србије, са Косова и од Ниша, куда би Турци послали помоћ својим саборцима у Бугарској (у Софију и даље). Српска војска је успешно продрила до Ниша и околила га. Ибарска дивизија је успела да заузме Куршумлију и стратешке тачке Самоково и Преполоц. Тако је пресечен пут Приштина–Прокуље–Ниш. Услед пристизања српске војске и због великог броја устаника Турци су напустили Лесковац и повукли се до Грделичке клисуре. На југоисточном делу фронта је потпуковник Јеврем Марковић (који ће бити стрељан 31. маја 1878. године) на челу Књажевачке војске, 17. Децембра, заузео је стратешку позицију Баџина глава, а 19. децембра и превој Свети Никола. После тога, 24. Децембра, ослобођена је и Бела Паланка. Тиме је био пресечен пут Турцима према Софији.

Српска војска је наставила даље продирање на исток, ослободивши 28. децембра Пирот, да би даље напредовање обуставила код Сливнице на вест да је руска војска 5. јануара 1878. ушла у Софију. Ради одбране Ниша Турци су покушали да са 10-12 хиљада људи стигну до тог града и пробију опсаду (Хафиз-паша). У том нису успели сем што су потиснули (привремено) српске снаге са Самокова и из Куршумлије.

Одбрану Ниша је сачињавало 5.000 војника са 267 топова на изузетно добро утврђеним положајима. За напад на Ниш, српска Врховна команда сакупила је четири дивизије са укупно 15.000 војника и 100 топова. Општи напад почео је 7. јануара 1878. После тридневних жестоких борби 10. јануара 1878. година командант Ниша Хамид Зија-паша и мутесариф Рашид-паша предали су град. У борби су се посебно истакле јединице Шумадијског корпуса. Турским војницима је омогућен несметан одлазак из града.

После заузимања Софије, Руси више нису тражили помоћ српске војске већ су српску Врховну команду упућивали на дејства према западним деловима Старе Србије. Шумадијски корпус под командом генерала Јована Белимарковића напредовао је према југу и после жестоке борбе, која се водила 30. јануара, ослободио Врање. Одмах након

тога корпус је кретао према Косову и 4. фебруара српска војска је ушла у Ћићеву, а 5. у Грачаницу када су борбе обустављене због примирја.

На истоку је српска војска ослободила Кулу, Брезник, Трп и Радомир, а на југу Бојник, Лебале, Пусту реку, Јабланицу и повратила Куршумлију. Жестоке борбе вођене су за Пренолац и Самоково када је стигла вест о примирју (*Историја српског народа*, 1981).

Војни услови руско-турског примирја у Једрепу, 31. јануара 1878. године, утврдили су демаркационе линије између зараћених страна које су се покладале са тренутним војним стањем на терену (углавном), (Ристић, 1896-98: 60-63). Српски ратни успех био је веома значајан, што су и потврдили руски команданти и политичари. Ово нарочито треба истаћи због тога што је само територија Бугарске коју су српске трупе ослободиле од Турака била већа од четири округа које ће Србија добити на Берлинском конгресу.

У јануару 1878. године, српска влада је прецизирала своје ратне циљеве. Поред признања српске независности тражене су и територије Старе Србије или садашњег косовског вилајета са додатком Видина. У границе Србије ушли би Бијело Поље, Берање, Пећ, Призрп, Дебар, Штип, земљиште до реке Струме, Трп и Лом Паланка на Дунаву. У вези питања управе над Босном наложено је Кости Цукићу, заступнику Србије у Бечу да разговара са грофом Андришијем. Андриши је био наричит и рекао је да ће Аустро-Угарска употребити сва расположива средства да спречи било какав покушај Србије да се домогне Босне и Херцеговине (*Историја српског народа*, 1981). Србија је и после овога наставила са активностима око присаједињавања ослобођених територија. Границе у које су ушли Видин, Лом Паланка, Косовски вилајет, нишки, призренски, новонаварски и скопски санџак уцртали су у војну карту и преко руског конзула у Београду ове карте су прослеђене руском цару и његовој влади.

Препреке овим српским захтевима појавиле су се у тачки 3. уговора о примирју потписаном у Једрепу. У њој се дословце каже: „Биће призната независност Румунији и Србији. Довољна територијална пакпада биће осигурана првој, а исправка граница другој.“ (*Србија 1878*, 1978).

Порука великог кнеза Николаја иако у пријатељском тону није ништа конкретно пудила Србији (*Србија 1878*, 1978).

Српска влада није више оклевала већ је 1. фебруара у Петриград послала судију касационог суда Миломира Протића да пред руском владом заступа српске интересе по питању новог разграничења на Балкану. Чак је и питање управе Босне и Херцеговине било у плану његове активности у Петрограду.

Вести које су стизале из Бугарске биле су веома онепокојавајуће. Цуковник Катарци јављао је да Руси не само што не прихватају српске територијалне захтеве већ желе да Бугарској прикључе ослобођене српске крајеве (Шип, Цирот, Трп, Мескозац, Врање), (*Србија 1878*, 1978). Кнез Милан је одмах у главни стан руске војске послао цуковника Милојка Лепјанина са његовим писменим и усменим порукама. Лепјанин је био овлашћен да каже да се српска војска из никаквог разлога неће повући и по цену живота руске војске. Једино одступање прихатало се за Видин (само ако се Видин изгуби неопходно је задржати Кулу са околином).

Српска дипломатска активност како у Петрограду тако и у руској команди у Бугарској није имала жељени ефекат. Русија је прихватила српске захтеве када су у питању Ниш

и Лесковац, али је зато Бугарској припојчила Кулу, Трп, Пирот и Врање, као и територије у Старој Србији и Македонији, које је Србија сматрала неспорно српским. Прихваћено је једино проширење Србије према Новом Пазару и Косовској Митровици, али без ових градова.

ПРЕЛИМИНАРНИ мировни уговор у Сан Стефану између Русије и Турске створио је пре свега Велику Бугарску која је обухватила поред бугарских националних територија и цијелу Македонију (са српским и грчким становништвом), те знатне делове Старе Србије. Бугарска је додуше овим уговором постала аутономна кнежевина, али је Русија на њу рачунала заправо као на своју вазалну државу. Црна Гора је добила значајне територије (неће него она сама) додуше које још све пишу ослобођене и признаје независности. Србија је такође добила независност и територијално проширење (Шин, Лесковац, Топлица, Лаб и делови повопазарске и митровачке пахије, али без ова два града). Косовска Митровица и Нови Пазар остављени су Турској као веза са Боспом и Херпеговином.

Санстефански уговор представљао је предуслов за остварење највеће руске тежње овладавањем Босфором и Дарданелима. У складу са тајном компенцијом склопљеном са Аустро-Угарском („Пенгањска конвенција“) Русија је очекивала да ће после успостављања њене доминације у источном делу Балкана, моћи да у погодном тренутку снажним ударом загосподари жељеним морсузима.

Србија је према Русији и даље наставила са интензивном политичком активношћу (постављало се и питање територија објавних Србији које су држали Турци). Како Источно питање још није било коначно решено, Русија је Србији саопштила (преко цуковника Катарџија) да се до коначног сређивања Источног питања задржи Status quo militare (Србија 1878, 1978). Умешале су се и друге велике силе, па се решење Источног питања остављало за конгрес где би коначно било решено.

3. Закључна разматрања

Борба за независност српске државе нераскидиво је била повезана са једним много ширим геополитичким процесом - источном кризом. Велике силе пре свих, Русија, Аустрија, Енглеска али и друге имале су велики интерес за што већи утицај у овом делу Европе. Русија је желела да што пре „бацн“ Турску у Анадолију (и још даље) и овлада излазом на тошља мора преко Босфора и Дарданела. Аустрија је желела да продор у средиште Балкана и овлада путевима према истоку, а Енглеска је на сваки начин желела да спречи руски продор у Средоземље где је себе сматрала за апсолутног господара. Управо ће Енглеска бити главни ослонац „болеснику на Босфору“ и продужити му утицај на Балкану за скоро један век од првих руских продора до Једрена.

Србија се нашла између опречних интереса великих сила и то је условило њену дуготрајну борбу за независност која је трајала скоро осам деценија. Велики уставни у Турској и жеља за што бржим ослобођењем, условили су неуспех у првом окршају са Турском. Руско-турски рат који је убрзо започео шипирао је (на руски захтев) и ратно аптажовање Србије. Продор на југ до испред Куманова и улазак у средиште Косова означили су крај једне етапе у борби за ослобођење. Очекивала се независност, али је још увек велики део српског народа и територија био под туђинском влашћу. Ипак, мора се рећи да

je jedna generacija ostvarila neke od težnje za obnovom državnost, sledeće generacije su dobile priliku da nastave dalje. Ratne prilike do dana danашњег retko zaobilaze srpski narod, a svaki uspeh natopljen je križom.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић, В. (1907). *Српско-турски рат. Београд.*
Историја српског народа V, VI (1981). Београд: СКЗ.
 Mackenzie, D. (1967). *The Serbs and Russian Pan-slavism*. New York: Cornell University press Ithaca.
 Ристић, Ј. (1896-98). *Дипломатска историја I*. Београд: Просвета.
Србија 1878 (1978). *Документи*. Београд: СКЗ.
 Ђорђевић, В. (1989). *Историја Срба III*. Београд: БИГЗ.

Zoran Jerotijević, Ph. D.
 Milan Palević, Ph. D.

SERBIA AND THE EASTERN CRISIS 1875-78

Summary

The Eastern crisis is an extremely important period in the history of international relations and international law. It played a decisive role in the genesis of Serbia's independence and its future relationships with other powerful nations in the Balkans. The term 'Eastern Crisis' covers the period from the deterioration of the Turkish Empire in Balkans, until 1912 and its almost complete withdrawal from this part of Europe.

Between 1875 and 1878, conflicts between powerful nations in the Balkans were very intense, which led to immense military clashes (Serbia-Turkey, Russia-Turkey, with the Austro-Hungarian occupation of Bosnia and Herzegovina).

At the beginning of this period, Serbia was still a Turkish vassal, but with solid state structure and plans for the liberation and unification of the Serbian people. Rebellion in Bosnia and Herzegovina only amplified that. Russian pan-slavistic circles would have a great impact on the acceleration of the Serbian uprising and war between Serbia and Turkey (Commandant Cernjajev, leader of the Russian volunteer detachment in Serbia, played a special role in this).

Despite Serbian failure in the First Serbo-Turkish War in 1876, the final outcome was Turkish defeat from both Russia, (which entered the war on April 24, 1877), and Serbia. Serbia penetrated deep into occupied Serbian regions, and on February 5, 1878, entered Gracanica (after the liberation of Vranje and Gnjilane).

The end of the war brought the interests of big powers into focus (occupation of Bosnia and Herzegovina and creation of San Stefano Bulgaria), and the final resolution of these conflicts was found at The Congress of Berlin.

Key words: Serbia, independence, congress, Russia, Turkey.